
LUCYNA AGNIESZKA JANKOWIAK*

Trwałość idealnego terminu na przykładzie polskiej terminologii medycznej przełomu XIX i XX wieku

Wyjaśnienie pojęcia *idealny termin*

Zagadnienie, jakie kryteria powinien spełniać termin naukowy, pojawiło się już na przełomie XVII i XVIII wieku w wypowiedziach ówczesnych autorów (np. Stanisława Solskiego, *Geometra polski* z 1683 roku). Jerzy Biniewicz uważa, że już wówczas sformułowano pierwsze zasady (rodzimości, operatywności i powszechności) podobne do tych z XX wieku (Biniewicz 1995: 38; 2002: 242).

W XIX wieku kwestia, jak powinien wyglądać najlepszy termin, pojawiła się na przykład z racji porządkowania przez lekarzy polskiej terminologii medycznej, a zwłaszcza wydania w Krakowie w roku 1881 *Słownika terminologii lekarskiej polskiej* Stanisława Janikowskiego, Józefa Oettingera i Aleksandra Kremiera (dalej: S 1881). Z przygotowaniem tego słownika wiązały się liczne dyskusje i konsultacje w środowisku lekarskim nie tylko krakowskim, lecz także innych ośrodków — głównie warszawskim, a także poznańskim i lwowskim.

S 1881 jest dwuczęściowym słownikiem przekładowym. Jego pierwsza część gromadzi ok. 20 tysięcy haseł obcojęzycznych (głównie łacińskich, niemieckich, francuskich) z polskimi odpowiednikami (od jednego do nawet kilku). W części drugiej zebrano tylko niektóre (ok. 9 tysięcy) polskie hasła z różnymi (pojedynczymi) odpowiednikami obcymi.

Istotny dla niniejszego artykułu i pojęcia *idealnego terminu* jest fakt, że materiał polski znajdujący się w części pierwszej pod hasłami obcymi uporządkowany jest — jak informują we wstępie autorzy słownika — według

* l.a.jankowiak@wp.pl, doktor habilitowany profesor nadzwyczajny, Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, ul. Bartoszewicza 1b/17, 61-289 Warszawa.

zasady od najlepszego terminu do najmniej polecanego. Oczywiście dotyczy to sytuacji, gdy przy hasle obcojęzycznym znalazł się więcej niż jeden polski termin, np.:

Dysenteria **biegunka krwawa**, dysenterija, czerwotka.

Dolor **ból**, boleść.

Esquille **drzazga kostna**, odszczep kostny.

Hasenaug **zajęcze oko**, niedomykalność powiek, niedowieranie się powiek.

W ten sposób termin pojawiający się w szeregu synonimicznym (dalej: SZ) polskich terminów na pierwszym miejscu jest najlepszy. Nazywam go *idealnym terminem*. Warto sobie uświadomić, że termin ten jest najodpowiedniejszy nie tylko na tle SZ, w którym występuje, lecz także na tle jeszcze innych określeń medycznych, które w wyniku selekcji (dokonanej przez polskich lekarzy) w ogóle nie weszły do S 1881, a występowały w ówczesnym języku polskim, o czym świadczy chociażby materiał leksykalny poradników medycznych.

Idealne terminy z S 1881 były już przeze mnie analizowane (Jankowiak 2015a; zob. też Jankowiak 2014; 2015b; 2015c: 264–266). Było to 940 *idealnych terminów* (wchodzących w skład 940 SZ) nazywających choroby. Ich charakterystyka wykazała, że na wybór najlepszego terminu większy wpływ miały czynniki pozajęzykowe niż językowe. Pozwoliła też na wyodrębnienie cech dziewiętnastowiecznego *idealnego terminu* medycznego, z których przypominam najważniejsze. *Idealny termin* to termin:

- a) rodzimy (98,4%);
- b) o nieskomplikowanej budowie, czyli zwykle (89,3%) jednowyrazowy (420, np. *dyszenie*) lub dwuskładnikowy (419, np. *nerwoból kulszowy*);
- c) powstały w wyniku derywacji syntaktycznej (518; 55,1%, np. *guz zapalny pochewki ścięgna*);
- d) o nienacechowanym pochodzeniu;
- e) w porównaniu z pozostałymi terminami w SZ jest często (w 65,5%; 616) identycznie jak one zbudowany, czyli z tej samej liczby składników. Jest więc najczęściej (582; 94,5%) jednowyrazowy (309, np. szereg: *krztusiec*, *koklusz*) lub dwuwyrzowy (273, np. szereg: *miednica krzywiczna*, *miednica krzywicowa*, *miednica rachityczna*);
- f) w porównaniu z pozostałymi terminami (wszystkimi lub tylko niektórymi) w SZ pod względem budowy jest najczęściej (392; 41,7%) zbudowany w oparciu o ten sam rdzeń, to jest współnordzenny, na przykład *puchlina*, *opuchlina*. Nierzadko jest synonimem słowotwórczym jednego z terminów w SZ, na przykład: *skrzeplina krwi*, *skrzeplina*, *skrzep krwi*, *stężyna*.

Charakterystyka materiału

Wydany w 1881 roku słownik już na przełomie XIX i XX wieku wymagał uzupełnień i zmian. Dlatego w 1905 roku krakowscy lekarze wydali kolejny leksykon przekładowy gromadzący obok terminologii obcej — polską terminologię medyczną. Był to *Słownik lekarski polski* Tadeusza Browicza, Stanisława Ciechanowskiego, Stanisława Domańskiego i Leona Kryńskiego (dalej: S 1905) — opracowany w układzie (2 części) i na zasadach jak w S 1881. Czyli S 1905 również odnotowywał w określonej kolejności polskie terminy w SZ pod hasłami obcojęzycznymi.

Okres 24 lat między wydaniem S 1881 i S 1905 — moim zdaniem — pozwala już określić (choć w przybliżeniu) rodzaj zmian w polskiej terminologii medycznej (nadal porządkowanej i uzupełnianej przez polskich lekarzy). Stąd w niniejszym artykule analizie poddane zostaną hasła obcojęzyczne (nazwy chorób) z polskimi SZ, ale tylko takie hasła, które pojawiły się w obu słownikach (S 1881 i S 1905), by zobaczyć, czy tzw. *idealne terminy* z S 1881 pozostały nimi także w S 1905¹.

Obecność idealnego terminu z S 1881 w S 1905

brak hasła obcojęzycznego	ten sam idealny termin	inny idealny termin	razem
35 (3,7%)	631 (67,1%)	274 (29,1%)	940

Jak już wspomniałam, w S 1881 znalazło się 940 SZ nazywających choroby. Z nich w S 1905 nie odnotowano 35 haseł obcojęzycznych (3,7%), pod którymi były między innymi następujące SZ (głównie składające się z 2 synonimów) z polskimi terminami²:

ból twarzowy, rwa twarzowa;

dna stawu łokciowego, artrytyzm łokciowy;

wydech wykrztuśny wywołany uczuciem łechtania, drażnienia lub zatkania w gardle, odchrząkiwanie;

zapalenie gruczołów limfatycznych, *lud.* gałwaczki;

zapalenie okątnicowe, zapalenie okątnicze.

Idealny termin identyczny w S 1881 i S 1905

identyczne SZ w S 1881 i S 1905	brak SZ w S 1905	inny skład SZ w S 1905	razem
320 (50,7%)	82 (13%)	229 (36,3%)	631

¹ Trzeba mieć świadomość, że w S 1905 pojawiły się także nowe hasła obcojęzyczne (w związku z rozwojem medycyny), a przy nich polskie terminy (pojedynczo lub w szeregach synonimicznych). Te nie będą przedmiotem analizy w niniejszym artykule.

² Przy analizowanych przykładach SZ nie podaję haseł obcojęzycznych.

W S 1905 pozycję *idealnego terminu* zachował polski termin w 631 SZ (67,1%). Grupa tych SZ nie jest jednorodna. Większość z nich (320; 50,7%) stanowią SZ polskich synonimów, które nie tylko zachowały *idealny termin* z S 1881, ale i pozostałe synonimy w SZ w kolejności jak w S 1881, np.:

bezwęch, brak powonienia;

choroba wszawa, wszawica;

moczówka cukrowa, cukrzyca;

wymioty niepowściągle, wymioty trudne do powściągnięcia;

zapalenie stawów dnawe, zapalenie stawów moczanowe, dna.

Wypływa stąd wniosek na marginesie przeprowadzanej analizy, dotyczący trwałości również pozostałych polskich terminów medycznych, ich rangi i ważności, ogólnie — trwałości synonimii w polskiej terminologii medycznej. Jednocześnie świadczy on o trudnościach, a wręcz pewnej niemocy autorów kolejnego słownika medycznego wobec synonimii, które znów w niejako „laboratoryjnych warunkach” nie udało się wyeliminować.

Wśród tych 320 przykładów SZ zwrócić można uwagę jedynie (na nieliczne) SZ, które różnią się w S 1881 i S 1905 wyłącznie obecnością /nieobecnością kwalifikatorów chronologicznych przy *idealnych terminach* oznaczających³:

a) wyraz przestarzały lub wyszły z użycia:

S 1881	S 1905
† mocz mętny do bydlęcego podobny, mocz bydlęcy	mocz mętny do bydlęcego podobny, mocz bydlęcy

b) wyraz nowy:

S 1881	S 1905
* urażność, * ranliwość	urażność, ranliwość
* wielkowiedztwo, widzenie rzeczy w rozmiarach powiększonych	wielkowiedztwo, widzenie rzeczy w rozmiarach powiększonych

Spośród wspomnianych 631 SZ w 82 przypadkach (12,9%) w S 1905 nie zachował się SZ, lecz pozostał (jako jedyny odpowiednik obcojęzycznego hasła) tylko *idealny termin* z S 1881, np.:

S 1881	S 1905
ból pęcherza moczowego, ból męcherza	ból pęcherza moczowego
gonitwa myśli, przelotność myśli	gonitwa myśli

³ Między S 1881 i S 1905 są też różnice w zapisie terminów wynikające ze zmian fonetycznych i ortograficznych, np. S 1881: *mor, obłąd, katalapsja* — S 1905 *mór, obłąd, katalapsja*.

liszaj na wargach, opryszczki na wargach	liszaj na wargach
tasiemiec przewiercony, tasiemiec żytawski	tasiemiec przewiercony
wady umysłu, niedostatki umysłowe	wady umysłu

Zdecydowana większość tych SZ była w S 1881 dwuelementowa. Rzadsze są przykłady SZ, w których w S 1881 było więcej elementów, a w S 1905 pozostał tylko *idealny termin* z S 1881, np.:

S 1881	S 1905
krwotok mózgowy, wylew krwi na mózg, wylew krwi w mózgu, wybroczenie krwi na mózg, wybroczenie krwi w mózgu	krwotok mózgowy
ospa, † (i u Górali) jemiołki, jemielnice, (u Kaszubów) gościeje	ospa
złamanie (osobliwie kości), szpara, szczelina	złamanie (osobliwie kości)

W SZ składających się z 2 terminów zdarzało się, że drugi z synonimów w S 1881 był opatrzony kwalifikatorem, który być może zdecydował o niewpisaniu go do S 1905, na przykład: kwalifikator frekwencyjno-normatywny, oznaczający „wyraz rzadziej używany lub mniej właściwy” (S 1881: *glejak*, [wsporniak]; S 1905: *glejak*), lub kwalifikator chronologiczny, oznaczający nowy wyraz (np. S 1881: *gorączka jednodniowa*, * *dniówka*; S 1905: *gorączka jednodniowa*), albo wyraz przestarzały lub wyszły z użycia (np. S 1881: praw. *okaleczenie*, † *ochromienie*; S 1905: praw. *okaleczenie*).

Kolejne przykłady (229; 36,3%) to SZ, w których *idealny termin* jest identyczny w obu słownikach, ale dalszy skład SZ jest różny, czego tutaj nie będę analizować, bo będzie to przedmiotem opracowania na temat trwałości synonimii, np.:

S 1881	S 1905
choroba szmaciarska, choroba gałganiarska	choroba szmaciarska, choroba gałganiarska, wąglik
piasek nerkowy, dziarstwo	piasek nerkowy, † dziarstwo nerkowe
skręcenie, nadwichnięcie	skręcenie, nadwichnięcie, wykręcenie
widzenie, wejźrzenie, pozór, przywidzenie	widzenie, przywidzenie
wrzód kiłowy, wrzód syfilityczny, wrzód przymiotowy	wrzód kiłowy, wrzód przymiotowy

Z 940 SZ z S 1881 w 274 (29,1%) *idealny termin* w S 1905 jest inny, co ilustruje tabela:

Idealny termin inny w S 1881 i S 1905

z SZ w S 1881		nieobecny w SZ w S 1881		razem
brak SZ w S 1905	zachowany SZ w S 1905	brak SZ w S 1905	zachowany SZ w S 1905	
45	78	75	76	
123 (44,9%)		151 (55,1%)		274

W części tych SZ *idealnym terminem* jest synonim występujący w SZ w S 1881 (123; 44,9%). W przypadku 45 przykładów z S 1881 w S 1905 nie ma SZ, jest tylko jeden polski termin. Dotyczy to przede wszystkim SZ, które w S 1881 składały się z dwóch terminów (36). W S 1905 *idealnym terminem* staje się termin znajdujący się w S 1881 na ostatnim miejscu, np.:

S 1881	S 1905
kamyk moczowy ocepiony, kamyk moczowy otorbiony	kamyk moczowy otorbiony
mocz białczysty, białkomocz	białkomocz
pytaczką, obląd wywiadowczy	obląd wywiadowczy
zwątpiałość oblędna, obląd wątpienia	obląd wątpienia
zwyrodnienie groniaste skorówki, zwyrodnienie groniaste kosmówki	zwyrodnienie groniaste kosmówki

Wśród tego typu przykładów znajdują się takie, gdzie *idealnym terminem* w S 1905 zostaje synonim, który w S 1881 był opatrzony kwalifikatorem (4):

- a) chronologicznym (oznaczającym wyraz dawny — † i wyraz nowy — *)

S 1881	S 1905
patol. artrytyzm, † dna	dna
chir. otwór wchodowy przestrzału, * włot przestrzału	chir. włot postrzału

- b) frekwencyjno-normatywnym oznaczającym „wyraz rzadziej używany lub mniej właściwy”

S 1881	S 1905
choroba nerwowa ruchowa, [nerwica ruchowa]	nerwica ruchowa
puchlina głowowa, [wodogłowie]	wodogłowie

W SZ z S 1881, które miały 3 terminy (9), w S 1905 *idealnym terminem* zostaje czasem ostatni synonim w S 1881 (czyli najmniej polecany), np.:

S 1881	S 1905
obłąd z szałem, obłąd szalowy, szaleństwo	szaleństwo
puchlina worczasta, puchlina torbielowa, puchlina otorbiona	puchlina otorbiona
skręcenie jelit, zagłoba, zwężenie jelit	zawężenie jelit

w tym opatrzony w S 1881 kwalifikatorem (chronologicznym — wyraz nowy):

S 1881	S 1905
terat. wstrzymany rozwój, utwór z powstrzymanego rozwoju, * niedoksztalcenie	niedoksztalcenie

Rzadziej *idealnym terminem* zostaje w S 1905 środkowy synonim z S 1881 (5), np.:

S 1881	S 1905
skrzeplina krwi, skrzeplina, skrzep krwi , stężyna	skrzep krwi
tchnienie, oddech krótki , oddech trudny	oddech krótki
wykrzywienie, wykręcenie , wybicie	wykręcenie

Z kolei w 78 przypadkach, gdy *idealnym terminem* w S 1905 jest jakiś termin z SZ w S 1881 (lecz nie ten najlepszy), w S 1905 nadal występuje SZ. W SZ tych zwracają uwagę przykłady, gdy *idealnym terminem* w S 1905 staje się nazwa w S 1881 najmniej polecana (36). Dotyczy to nie tylko SZ dwuelementowych w S 1881, ale także liczniejszych, np.:

S 1881	S 1905
gorączka potna, potnica	potnica , gorączka potna
ospa złagodzona, ospianka	ospianka , ospa złagodzona
zapalenie płuc ociekowe, zapalenie płuc opustowe	zapalenie płuc opustowe , zapalenie płuc opadowe
ból nerwowy, nerwoból, rwa	rwa , ból nerwowy, nerwoból
choroba Addisona, cisawka, cisawica	cisawica , choroba Addisona

W tych SZ *idealnym terminem* staje się czasem (w S 1905) termin, który w S 1881 był opatrzony kwalifikatorem chronologicznym lub geograficznym (5):

S 1881	S 1905
choroba bromowa, * bromica	bromica , choroba bromowa
choroba rtęciowa, * rtęcica	rtęcica , choroba rtęciowa

<i>położn.</i> zsuniecie się kręgosłupa w miednicy (w skutek próchnienia łuku kręgu), *	<i>położn.</i> kręgozmyk , zsuniecie się kręgosłupa
kręgozmyk	
ujście cewki moczowej na spodzie prącia, *	spodziectwo , ujście cewki moczowej na spodzie prącia
spodziectwo	
porażenie niezupełne, warsz. niedowład	niedowład , porażenie niezupełne

Idealnym terminem w S 1905 zostaje też synonim, który pojawił się w SZ w S 1881 na innym niż ostatnie miejsce (42), np.:

S 1881	S 1905
ból nerwowy żołądka, nerwoból żołądka , rwa żołądkowa	nerwoból żołądka , rwa żołądkowa
guz krwawy czaszkowy, krwiał czaszkowy , wybroczyna nagłówna u noworodków	krwiał czaszkowy , wybroczyna nagłówna u noworodków
guz nabrzmiewający, guz wzwodny, guz naprężny , guz pęczniejący	guz naprężny , naczyniak jamisty
obłąd chwilowy, obłąd przelotny, obłąd przemijający , szaleństwo chwilowe, szaleństwo przelotne, szaleństwo przemijające	obłąd przemijający , obłąd przelotny
† zagar, zaczadzenie , zagorzenie	zaczadzenie , zagorzenie, † zagar

Na następną grupę przykładów (151; 55,1%) składają się takie, w których w S 1905 przy haśle obcojęzycznym pojawia się jako *idealny termin* nowy polski termin medyczny, to znaczy nieobecny w SZ w S 1881. W 75 takich przypadkach w S 1905 nie pojawił się również SZ, np.:

S 1881	S 1905
krwotok mocniejszy, krwotok nawalny, rzucanie się krwi, buchanie krwi	krwotok gwałtowny
mięsak jądra, mięsak mąda	guz jądra
otok z odłą piersiową, otok ropowietrzny	ropniak opłucny z odłą
słuch za ostry, słuch przyostry	przeczulica słuchu
wrząd moczowy, wrząd liszajowy	wyprysk sączący

W tej grupie można znaleźć po kilka przykładów, gdy *idealnym terminem* w S 1905 jest:

- a) synonim słowotwórczy jednego z terminów S 1881 (czasem jest to *idealny termin* z S 1881) — 12, np.:

S 1881	S 1905
krwistość trzewna, krwistość trzewowa, krwistość brzuchowa	krwistość brzuszna
nadczułość, przeczułość	przeczulica
ognisko rozpadu , ognisko nekrotyczne	ognisko rozpadowe
opadnienie pęcherza moczowego , opad męcherza	opadnięcie pęcherza moczowego
zapalenie gruczołu tarczowego , zapalenie gruczołu tarczowatego	zapalenie gruczołu tarczowego

Szczególnym przypadkiem synonimii słowotwórczej są przykłady terminów dwuelementowych, które stanowią swoje „odwrócenie”⁴, to znaczy wyraz, który był podstawą, staje się określeniem i odwrotnie:

S 1881	S 1905
skorupa brudu z łupieżem u noworodków na ciemiaczku, ciemiaczko złupieżone	<i>patol.</i> złupieżenie ciemiaczka

b) termin stanowiący niejako połączenie synonimów z SZ w S 1881 (4):

S 1881	S 1905
choroba zakaźna, choroba ostra	choroba zakaźna ostra
ropa gęsta, ropa krwawa	ropa gęsta krwawa
śluzotok oskrzelowy, ropotok oskrzelowy	śluzoropotok oskrzelowy
zimnica, w której napady stykają się z sobą, zimnica pochodna	zimnica pochodna (w której napady stykają się z sobą)

c) termin stanowiący połączenie części składowych synonimów z S 1881 (2):

S 1881	S 1905
epilepsja histeryczna , padaczka macinnicza	padaczka histeryczna
glejak siatkowato-komórkowy , [wsporniak pająkowaty]	glejak pająkowatokomórkowy

⁴ Na istnienie tego zjawiska (choć na niezbyt dużą skalę) zwróciła uwagę Jadwiga Nawacka (1978; zob. też Łachut 1982), analizując w terminologii technicznej synonimy dwuwyrazowe typu *fundament ławowy* i *ława fundamentowa*. Owo „odwrócenie” budowy polega tu nie tylko na zamianie podstawy w określenie i określenia w podstawę, ale także — zmianie części mowy: podstawa, która była rzeczownikiem, jako określenie staje się przymiotnikiem, a przymiotnikowe określenie staje się rzeczownikową podstawą. Spostrzeżenie Nawackiej naprowadziło mnie na podobne przykłady „odwrócenia” w medycznych terminach dwuwyrazowych, w których nie następuje jednak zmiana części mowy obu członów zestawienia, lecz tylko jednego.

d) termin będący skrótem synonimów z S 1881 (6):

- jednego (4):

S 1881	S 1905
czop zatorny , zatornik, * zatorek	<i>pat.</i> czop
gościec stawowy nagły , gościec stawowy ostry	gościec stawowy
marskość wątroby , zapalenie śródmiąższowe rozlane wątroby, † zziarnienie wątroby	marskość
torbiak jajnikowy złożony , (torbiel jajnikowy złożony)	torbiak jajnikowy
zimmnica trzeciaczka , † zimmnica przedzienna, † zimmnica przesednia	trzeciaczka

- kilku:

S 1881	S 1905
przepuklina tłuszczowa koło jąder , przepuklina tłuszczowa koło mąd , guz tłuszczowy koło jąder guz tłuszczowy koło mąd	przepuklina tłuszczowa

e) termin stanowiący rozszerzenie jednego z synonimów z S 1881 (3):

S 1881	S 1905
drżączka , trzęsawka	drżączka porażna
miednica poprzecznie ścieśniona , miednica poprzecznie zwężona	miednica poprzecznie ścieśniona wskutek zrostu
* naskórniak, pasożyt naskórny	pasożyt naskórny zwierzęcy

Gdy w S 1905 pojawił się przy haśle obcojęzycznym jako *idealny termin* termin medyczny nieobecny w SZ w S 1881, w 76 przypadkach zachowany został SZ, np.:

S 1881	S 1905
czarna krosta, żydówka	wąglik, (czarna krosta)
durówka, gorączka durowata	durzyca, durówka, gorączka durowata
opadnienie tęczówki najmniejsze, * muchogłówka	opadnięcie tęczówki punktowate, muchogłówka
otrucie srebrze, * srebrzyca	złogi srebra w tkankach, srebrzyca
utrata pamięci, bezpamięć	brak pamięci, utrata pamięci

W omawianej grupie znaleźć można przykłady, gdy nowym *idealnym terminem* w S 1905 jest:

a) skrót terminu (terminów) z SZ w S 1881:

S 1881	S 1905
ciężkość z udręczeniem, ciężkość z tęsknotą , niepokój	ciężkość , niepokój
język obłożony, namuł języka , obłoga języka	namuł , obłożenie języka
ścieśnienie przewodu nosowego , zwężenie przewodu nosowego	ścieśnienie , zwężenie

b) rozszerzenie (czasem: połączenie) terminu (lub terminów) z SZ w S 1881:

S 1881	S 1905
porażenie ogólne, porażenie postępowe , warsz. bezwład ogólny, bezwład postępowy	porażenie ogólne postępowe , porażenie ogólne postępujące, zniedołężnienie porażne
złudzenie , omamy zmysłowe	złudzenie zmysłów , omam zmysłowy

c) synonim słowotwórczy terminu (terminów) z SZ w S 1881, np.:

S 1881	S 1905
drżenie głosowe , drganie głosu	drżenie głosu , drganie głosu
pęknięcie śródkrocza , rozdarcie śródkrocza	pęknięcie krocza , rozdarcie krocza
rozszerzenie naczyń , rostrzeń naczyń	rozszerzenie naczynia , rozdęcie naczynia
skrzep pierwotny , skrzep miejscowy	skrzeplina pierwotna , skrzeplina miejscowa
trądzik rzęsowy , <i>Pospolicie wadę tę zowią: kaprawami oczami</i>	trądzik rzęsny , (trądzik rzęsowy), <i>posp. kaprawe oczy</i>

Podsumowanie

Powstaniu *Słownika terminologii lekarskiej polskiej* z 1881 i *Słownika lekarskiego polskiego* 1905 roku, podobnie jak przekładowym leksykonom medycznym w XIX wieku (np. J. Majera i F. Skobla z 1838), przyświecał ten sam cel: przygotowanie polskiej terminologii medycznej na chwilę, gdy Polska odzyska niepodległość.

Ta bliżej nieokreślona w czasie (choć oczekiwana) perspektywa odzyskania niepodległości zakładała niejako możliwość działania bez pośpiechu i wynikającą stąd staranność oraz dokładność w zbieraniu polskiego materiału. Tym samym pojawiły się warunki niemal „laboratoryjne” do wypracowania, tworzenia, koncepcji polskiej terminologii medycznej (a więc zbierania i porządkowania nazw medycznych). Oczywiście nie można było ignorować

wielowiekowej tradycji nazewniczej w ogóle oraz tradycji poszczególnych ośrodków naukowych od dłuższego już czasu oddzielonych zaborami. Okażało się jednak, że nawet w tak wymarzonych warunkach dla twórców każdej terminologii narodowej nie uniknięto, czego dowodem są S 1881 i S 1905, synonimii uznawanej przecież za poważną wadę każdego dojrzałego systemu terminologicznego.

Okres 24 lat pomiędzy wydaniem S 1881 i S 1905 przyniósł zmiany w polskiej terminologii medycznej związane z jej uzupełnianiem, wynikającym z poszerzania wiedzy medycznej, oraz związane z jej poprawianiem (udoskonalaniem). Wspomniane zmiany objęły również synonimie i *idealne terminy*.

Jak wykazała powyższa analiza, w ciągu 24 lat 67% (631) *idealnych terminów* zachowało swoją pozycję, co przy wspomnianych zmianach w polskiej terminologii świadczy o znacznej stabilności nazw (a więc i ich trafności) wybranych przez lekarzy pod koniec XIX wieku. Jednak z punktu widzenia całego systemu terminologicznego znacznej trwałości *idealnych terminów* towarzyszy niekorzystne zjawisko podtrzymywania (nieeliminowania na większą skalę) synonimii w S 1905. Dotyczy to 703 przykładów, czyli prawie 75% analizowanych szeregów.

Z kolei zmiany, jakie zachodzą w grupie 29% *idealnych terminów*, polegają głównie na wyborze na ich miejsce w 274 przypadkach nowych terminów (w S 1905). Ta nowa nazwa najczęściej (55%) nie była znana SZ w S 1881. W pozostałych sytuacjach (ok. 45%) nowy *idealny termin* to określenie z SZ w S 1881. Tak więc zmiany w obrębie tej grupy dotyczyły głównie przedstawienia w S 1905 synonimów z SZ z S 1881 (123), w tym — niezbyt często — wyboru na *idealny termin* nazwy, która w S 1881 była najmniej polecana.

Wydaje się, że w tej grupie 29% przykładów najbardziej niekorzystnym zjawiskiem jest obok pojawiania się w S 1905 na miejscu *idealnego terminu* zupełnie nowego określenia (tzn. nieznanego w S 1881) jednocześnie zachowywanie SZ (76) w S 1905. W dodatku SZ czasem modyfikowanego, co oznacza nie tylko — skracanego, lecz także (co jest bardzo niekorzystne) rozszerzanego o zupełnie nowe synonimy.

Wykaz skrótów

S 1881: Janikowski S., Oettinger J., Kremer A., *Słownik terminologii lekarskiej polskiej*, Towarzystwo Lekarskie Krakowskie, Kraków 1881.

S 1905: Browicz T., Ciechanowski S., Domański S., Kryński L., *Słownik lekarski polski*, Towarzystwo Lekarskie Krakowskie, Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1905.

SZ: szereg synonimiczny.

Literatura

- Biniewicz J., 1995, *Kryteria oceny językowej terminów (nauki ścisłe)*, „Poradnik Językowy” 9–10, s. 35–44.
- Biniewicz J., 2002, *Kształtowanie się polskiego języka nauk matematyczno-przyrodniczych*, Uniwersytet Opolski, Opole.
- Jankowiak L.A., 2014, *Udział medycznych terminów zapożyczonych w XIX-wiecznych synonimach głównych (na materiale nazw chorób ze Słownika terminologii lekarskiej polskiej)*, „Linguistica Copernicana” 11, s. 159–167.
- Jankowiak L.A., 2015a, *Koncepcja idealnego terminu w świetle Słownika terminologii lekarskiej polskiej z 1881 roku*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” 22 (42), nr 1, s. 81–89.
- Jankowiak L.A., 2015b, *Budowa synonimów głównych w polskiej terminologii medycznej drugiej połowy XIX wieku*, „Studia Językoznawcze” pt. *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, t. 14, s. 367–390.
- Jankowiak L.A., 2015c, *Synonimia w polskiej terminologii medycznej drugiej połowy XIX wieku (na podstawie Słownika terminologii lekarskiej polskiej z 1881 roku)*, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa.
- Łachut C., 1982, *Synonimia w języku zawodowym*, „Poradnik Językowy” 3, s. 152–161.
- Nawacka J., 1978, *O synonimach typu fundament ławowy // ława fundamentowa*, „Poradnik Językowy” 4, s. 160–164.

Streszczenie

Trwałość idealnego terminu na przykładzie polskiej terminologii medycznej przełomu XIX i XX wieku

Podstawą analizy było 940 najlepszych terminów (*idealnych terminów*) z szeregów synonimicznych ze *Słownika terminologii lekarskiej polskiej* z 1881 roku. Celem tej analizy była odpowiedź na pytanie o trwałość *idealnych terminów* w okresie od 1881 roku do wydania kolejnego słownika medycznego w 1905 roku. Okazuje się, że *idealne terminy* zachowują swoją pozycję w 67%, co świadczy o trafności nazw wybranych przez lekarzy w 2. poł. XIX wieku. Jednocześnie trwałości *idealnych terminów* towarzyszą niekorzystne zjawiska: nieznacznego eliminowania synonimii z jednej strony, a z drugiej — nawet jej pomnażania.

Słowa kluczowe: słownictwo XIX wieku, polska terminologia medyczna, synonimy

Summary

Sustainability of an ideal term as exemplified by the Polish medical terminology at the turn of the 19th and 20th century

The analysis is based on the best 940 terms (*ideal terms*) from synonymic strings contained in *Słownik terminologii lekarskiej polskiej* (English: *Polish Medical Terminology Dictionary*) of 1881. The purpose of this analysis is to determine the sustainability

of the *ideal terms* between 1881 and 1905 when the next medical dictionary was published. The *ideal terms* maintain their position at a rate of 67%, which shows that the choices of names made by physicians in the 2nd half of the 19th century were correct. At the same time, the sustainability of the *ideal terms* has been accompanied by negative processes: the synonymy is being insignificantly reduced on one hand while being even multiplied on the other hand.

Key words: vocabulary of the 19th century, Polish medical terminology, synonyms